

МА Борис Томанић,
истраживач-сарадник
Институт за савремену историју,
Београд.

УДК 341.322.5(=163.2)(497.11
Лесковац)“1942/1943”
94:327(497.2:497.1)”19”

ИЗГРЕДИ И ЗЛОЧИНИ БУГАРСКОГ ОКУПАТОРА У ЛЕСКОВАЧКОМ ОКРУГУ ПРЕМА ОРГАНИМА НЕДИЋЕВЕ ВЛАДЕ 1942–1943.¹

Апстракт: На основу „Извода из књиге евиденције о изгредима Бугара и учињеним интервенцијама у времену од 1. марта 1942. до 1. маја 1943.“ Команде Нишке области СДС, те коришћењем архивске грађе, објављених извора и литературе, анализирана су злодела бугарског окупатора у периоду од 1. марта 1942. до 1. маја 1943. у Лесковачком округу, а о којима су извештавали органи Недићеве владе. На почетку рада је изнет кратак преглед бугарске окупације и деловања установа и оружаних снага Недићеве владе на подручју Лесковачког округа. Потом је дат преглед најкарактеристичнијих бугарских изгреда и злочина. На крају, првенствено грађом из Војног архива, чланак је допуњен са неколико примера.

Кључне речи: Други светски рат, Лесковачки округ, Бугари, влада Милана Недића, Српска државна стража, Команда Нишке области Српске државне страже, окупација.

Подела Југославије била је одређена још током трајања Априлског рата Хитлеровом директивом под називом „Привремене смернице за поделу Југославије“ од 12. априла 1942, коју је потписао фелдмаршал Вилхелм Кајтел. Смернице су, између осталог, предвиђале да југоисточни делови Краљевине припадну Бугарској, а да Банат и „Стара Србија“ потпадну под немачку војну управу.²

Бугарска војска ушла је на територију Југославије 18. априла 1941. године. У делу Србије коју је анектирала Бугарска налазила се њена Прва армија. Два батаљона Шестог пешадиског пука обезбеђивала су пругу Лесковац–Ниш и Ниш – Бела Паланка – Пирот. Један батаљон Другог моторизованог бугарског пука, ојачаног дивизијом артиљерије, био је

¹ Рад је део пројекта *Српско друштво у југословенској држави у 20. веку: између демократије и диктатуре* (177016) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Knjiga druga. Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941–1945*, Beograd 1988, 25–26.

смештен у Лесковцу. Поред регуларне армије, организоване су и полицијске снаге, формиране су и тзв. „контрачете“ и извиђачки одреди за борбу против покрета отпора, а касније и сеоске наоружане групе, као и сеоска стража. Бугари су 1944. формирали и своју жандармерију чији је задатак такође био да се бори против покрета отпора. Бугарска је на анектирану територију пренела и свој административни апарат са поделом на области, околије и општине.³

За ефикасније функционисање новог, окупационог система, Немци су приступили и формирању српске власти у виду Савета комесара 1. маја 1941, а касније владе Милана Недића 29. августа 1941. године. Нова власт спровела је и нову административну поделу. Уредбом од 26. децембра 1941, у новоформирани Лесковачки округ ушло је шест срезова. Из Извештаја полицијске окружне команде од 10. маја 1942. сазнаје се каква је била подела, површина и број становника срезова Лесковачког округа: Власотиначки срез (Власотинце, 504 км², 37.680 становника); Добрички срез (Прокупље, 628 км², 60.220); Јабланички срез (Лебане, 1.170 км², 70.788); Косанички срез (Куршумлија, 876 км², 31.194); Лесковачки срез (Лесковац, 738 км², 39.032); Прокупачки срез (Прокупље, 900 км², 39.032).⁴ У складу са новонасталим променама, указала се потреба за реорганизацијом колаборационистичких оружаних снага, као и административне управе. Посебном уредбом донетом 17. јула 1941. установљено је предстојништво градске полиције у Лесковцу, а 12. новембра 1941. формиран је 11. одред Српске добровољачке команде (СДК) са седиштем у Лебану и Медвеђи (Лесковцу).⁵ Такође, током акције сламања устанка у Србији крајем 1941, поједини оружани командати постајали су окружни начелници, па је тако начелник Лесковачког округа октобра 1941. постао жандармеријски пуковник Сретен Страњаковић.⁶ Током сламања устанка из Лесковца су деловали 4. и 12. одред СДК на рејон

³ Димитрије Кулић, *Бугарска окупација Србије 1941–1944. 1.* Београд 1992, 79–82, 96–98, 107–183; Димитрије Кулић, *Бугарска окупација Србије 1941–1944. Злочини геноцида Првог бугарског окупационог корпуса у Србији. Том други.* Београд, 1993, 37–111; Живан Стојковић, Хранислав Ракић, Никола Илић, *Окупација у Лесковачком крају 1941–1944*, Лесковац 1994, 9–11.

⁴ Архив Србије, фонд: Безбедносно информативна агенција (даље: АС, БИА), досије: I/46, 16/3.

⁵ Бојан Димитријевић, *Војска Недићеве Србије. Оружане снаге српске владе 1941–1945*, Београд 2011, 18, 86.

⁶ Страњаковић је обављао функцију до новембра 1942. године. Њега је заменио Никола Димитријевић почетком новембра 1942. и на тој функцији остао до марта 1943. Након Димитријевића, дужност окружног начелника обављао је Живојин Ђурић до октобра 1943, а последњи окружни начелник био је Љубиша Митровић, који је на функцији остао до повлачења колаборационистичких снага из Лесковца. АС, БИА, I/46, Елаборат-срез Лесковац-Недићев апарат, стр. 1.

Лебана. Запажене су и акције 1. добровољачког одреда који је у јануару 1942. водио борбу са партизанима код Лебана, као и 12. добровољачког одреда и 2. оружаног одреда који су се сукобили почетком фебруара 1942. са партизанима око Лебана итд.⁷

Промене у Лесковачком округу наступиле су када је немачки војни заповедник у Србији 29. децембра 1941. саопштио Милану Недићу да предстоји запоседање југоисточне Србије, која је до тада била под немачком окупацијом, од стране бугарских трупа. Недићева влада је изразила противљење и поднела меморандум, имајући у виду да би бугарска окупација ових простора донела са собом и злочине које је локално становништво задесило и у претходном рату.⁸ Два дана касније командант оружаних снага на Југоистоку саопштио је да команду на целој територији Србије задржава немачки војни заповедник, а три бугарске дивизије (6, 17, 21) биће потчињене њему. Дана 15. јануара 1942. у Лесковац је стигао 13. пешадијски пук 17. бугарске дивизије Првог корпуса као замена за делове 717. немачке дивизије.⁹ Тим поводом оружане формације Недићеве владе изразиле су негодовање. Добровољци из 11. одреда били су у страху да Бугари не почну са паљењем њихових кућа и са стрељањем укућана, па је због тога штаб овог одреда привремено пресељен из Лесковца у Лебане.¹⁰

Оружане снаге Недићеве владе ојачане су оснивањем Српске државне страже (СДС) 3. марта 1942. године. СДС се делила на: Градску државну стражу, Пољску државну стражу и Граничну стражу. Окружна команда СДС у Лесковцу је крајем марта бројала 42 официра и 1.027 подофицира и стражара.¹¹ По формацијском саставу из маја 1942, СДС Лесковачког округа сачињавали су шест одреда пољске и 15 граничне страже који

⁷ Б. Димитријевић, *н. д.*, 133, 142; Ж. Стојковић, Х. Ракић, Н. Илић, *н. д.*, 95–102.

⁸ *Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda tom I, knjiga 1*, Београд 1949 (даље: *Zbornik I/1*), 650–651.

⁹ *Zbornik XII/1*, Београд 1973, 817–819, *Zbornik XII/2*, Београд 1976, 41, 51; Ж. Стојковић, Х. Ракић, Н. Илић, *н. д.*, 42, 65.

¹⁰ Ж. Стојковић, Х. Ракић, Н. Илић, *н. д.*, 65–66.

¹¹ Б. Димитријевић, *н. д.*, 177.

По прегледу бројног стања од краја јуна 1942, окружни одред бројао је 42 официра и 1.145 војника. Тада се појавио и одред Градске страже који је имао 1 официра, 37 подофицира и стражара и 14 општинских чиновника. Према немачким подацима од 23. новембра 1942, у Лесковачком округу било је 23 официра и 819 војника. Ово смањење је настало услед пребацивања СГС у Министарство финансија, а такође и због расформирања Школе полиције у Нишу на дан 1. новембра 1942. Б. Димитријевић, *н. д.*, 259; Небојша Стамболија, „Команда Српске државне страже Округа лесковачког“, *Лесковачки зборник*, ЛП, Лесковац, 2013, 307–308; Ж. Стојковић, Х. Ракић, Н. Илић, *н. д.*, 82.

су се налазили у Власотиначком, Јабланичком и Лесковачком срезу.¹² У сврху јачања колаборационистичких оружаних снага, наредбом командата Горског штаба свих четничких одреда Косте Пећанца од 27. августа 1942. за командата Окружне четничке команде у Лесковцу постављен је потпуковник Радојица Меденица, који је уједно био командат Окружне команде СДС.¹³

Специфичност територије коју је запосео Први бугарски корпус, уједно и Лесковачког округа, било је истовремено деловање СДС и других оружаних формација Недићеве владе, са једне, и бугарских јединица, са друге стране. Како је требало често предузимати и акције широког обима, поставило се питање заједничког деловања. Пошто су одреди СДС били потчињени команди Нишке области, у случају кад подухват прелази оквир полицијске акције, она је била обавезна да обавести официра за везу Првог бугарског корпуса. На исти начин морали су да поступају четници Косте Пећанца и добровољци.¹⁴

Често су припадници оружаних снага Недићеве владе и Бугари предузимали заједничке акције, најчешће против партизанског покрета, али неретко су се дешавали и изгреди, па и злочини бугарског окупатора према стражарима, добровољцима, четницима Косте Пећанца и др. Од фебруара 1942. предузимане су заједничке акције против партизанског покрета које су често биле праћене и бројним злочинима. Издвајају се они у Бојнику, Драговцу и Косанчићу 17. фебруара и у Стубли, Петровцу и Белановцу 18. фебруара 1942. године.¹⁵ Затим на планини Кукавици и на територији Јабланице и Пусте Реке крајем 1942. године.¹⁶ Током 1943. такође су примећене заједничке акције, али и одмазде бугарског окупатора. Због напада партизана на рудник Леце, марта 1943, Бугари су заједно са Немцима и СДС починили злочин у селу Гајтан, а након великих

¹² АС, БИА, I/46, 16/1, 16/4. Видети: Војни архив, Недићева архива, кутија 26, фасцикла 10, документ 21, (даље: ВА, НдА, к. 26, ф. 10, д. 21).

Први командант Окружне команде СДС био је пешадијски потпуковник Живојин Ђурић, а након њега мајор Милутин Буквић (до тада нечелник Главног штаба четничких одреда у Нишу), да би затим командант постао потпуковник Радојица Меденица, па поново Милутин Буквић. Последњи командант био је Александар Стикић. Н. Стамболија, *н. д.*, 308.

¹³ У Лесковачком крају боравили су: Лесковачки четнички одред, Јабланички четнички одред и Власотиначки четнички одред, Ж. Стојковић, Х. Ракић, Н. Илић, *н. д.*, 88.

¹⁴ Исто, 86.

¹⁵ Видети: *Зборник I/21*, Београд 1965, 218–219; Д. Кулић, *Бугарска окупација Србије 1941–1944. Злочини геноцида*, 124–182; Хранислав Ракић, *Терор и злочини окупатора и домаћих издајника у лесковачком и врањском крају 1941–1944*, Лесковац 1986, 56–75; Ж. Стојковић, Х. Ракић, Н. Илић, *н. д.*, 99–101.

¹⁶ Милан Борковић, *Контрареволуција у Србији. Квислиншка управа 1941–1944. Књ. I*, Београд 1979, 323–324; Ж. Стојковић, Х. Ракић, Н. Илић, *н. д.*, 103–115

губитака које је претрпела „Ловна рота“, Бугари су извршили злочине у селима Гајтан, Слишане, Бучумет, Ивање и др.¹⁷ Октобра 1943, због напада партизана код Црног Врха, Бугари су извршили паљење кућа у селима Лалиновцу, Бучумету и Рујковцу.¹⁸ Бугарске јединице су вршиле злочине у овом крају све до повлачења, а један од већих десио се маја 1944, када је због неуспешне пролећне, односно мајске офанзиве, спроведен терор над становништвом, нарочито у Црној Трави.¹⁹

Изгреде и злочине, који су подвргнути анализи у овом раду, сакупила је и обрадила Команда Нишке области СДС у свом извештају Пов. бр. 277/43 г. под називом „Извод из књиге евиденције о изгредима Бугара и учињеним интервенцијама у времену од 1. III 1942. до 1. V 1943 г.“. Поред Лесковачког округа, у Изводу се напомињу злодела Бугара почињена још у Нишком, Моравском, Зајечарском и Крушевачком округу. По један примерак Извода достављен је шефу Српске државне безбедности и команданту Српске државне страже на увид, а потписан је од стране официра за везу са окупаторским војним властима и команданта пуковника Филипа Димитријевића. О важности овог Извода говори и чињеница да га је Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача уврстила у свој доказни материјал под инвентарним бројем 4961.²⁰ Бугарски војници у периоду од 1. марта 1942. до 1. маја 1943. учинили су бројне злочине у виду убијања, пребијања, пљачке, уцењивања и хапшења. Издвојени су најкарактеристичнији, који су систематизовани и сортирани по срезовима Лесковачког округа, хронолошким редом, ради лакше прегледности.

Власотиначки срез (Власотинце)

Према извештају СДС Лесковачког округа Пов. бр. 664 од 22. маја 1942, Бугари су 21. маја у селу **Равна Дубрава** извршили претрес штаба једне четничке чете, а потом ухапсили четника Светомира Петровића и спровели

¹⁷ ВА, НДА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 19; *Зборник I/21*, 380–384, 420–421.

¹⁸ Ж. Стојковић, Х. Ракић, Н. Илић, *н. д.*, 134–135, 145–146.

¹⁹ Видети: *Исто*, 153–154, 157–162.

²⁰ Државна комисија након рата извршила је класификацију и нумерализацију ратних злочина према послератној административној подели који су се десили у лесковачком крају. Анализом у доступну документацију, утврђено је следеће: У Власотиначком срезу убијено је између 585 и 734 лица; у Јабланичком срезу 170–180; у Лесковачком срезу 117; у Пусторечком 472–915; у Добричком срезу 287; у Јастребачком срезу 121; у Косаничком срезу 617; у Прокупачком срезу 311 лица. Сва лица убијена су од стране Бугара. Видети: Архив Југославије, фонд 100–Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, фасцикла 59, документи 1–15, (даље: АЈ, ДК, 110–59–1–59–15), АЈ, ДК, 110–59–156–59–163, 59–320–59–327, 59–512–59–519; АЈ, ДК, 110–66–1–66–4, 66–297–66–300; 66–389, 66–457–66–469.

га за Ниш. Овом приликом тражили су и четничког војводу. Покушали су да разоружају и остале четнике, у чему нису успели. У истом селу и Крчимиру (Нишки срез), бугарски војници пљачкали су разне ствари од имућнијих сељака; узимали су све што је од вредности. Команда Нишке области је интервенисала код немачких и бугарских власти.²¹

У Извештају граничног одреда СДС Лесковачког округа Пов. бр. 320 од 2. јуна 1942, говори се о томе да је 28. маја у селу **Грделица** на железничкој станици Ненад Димитријевић продавао папириће бугарског порекла, па када су ово приметили четири бугарска војника, појурили су да га ухвате. Пошто у томе нису успели, бугарски војници у селу Грделица ухапсили су његовог оца и Боривоја Поповића са још двојицом сељака, па су их толико тукли да су морали да леже у постељи и више дана. Интервенисано је код бугарских војних власти у корпусу.²²

Према извештају штаба свих четничких одреда у Нишу, Пов. Ч. Ђ. бр. 1788 од 21. јула 1942, једна чета бугарских војника из Лесковца, за време акције на терену у селима **Прилепцу** и **Власотинцу (село)**, поред тога што су од сељака узимали разне ствари приликом претреса, поцепали су по основним школама слике наших владара, па их потом изгазили ногама. Овај случај Команда Нишке области доставила је писмено немачкој обласној полицији, као и Првом бугарском окупационом корпусу.²³

Добрички срез (Прокупље)

Према извештају команде СДС Лесковачког округа бр. 4107 од 1. јула 1942, бугарска стража на железничкој станици у **Дољевцу** ометала је припаднике СДС у вршењу службе. Наиме, патрола од три стражара је 26. јуна према наређењу окружног начелника у Лесковцу и постојећој Уредби о сузбијању црне берзе и шпекулације, покушала да одузме неколико џакова са житом. Шпекуланти су затражили помоћ од бугарских стражара, на шта је редов Стојан Петров истрчао са пушком и ошамарио поднаредника Чолаковића. Потом је Чолаковић разоружан, а бугарски војници одузели су од патроле заплењено жито. Тек уз интервенцију немачког командата станице задатак је извршен. Петров је од шпекуланта Драшковића за то што је ударио шамар поднареднику Чолаковићу добио литру ракије. Команда Нишке области интервенисала је код немачких и бугарских власти са циљем да бугарски војници не ометају припаднике СДС у вршењу своје службе и да се не малтретирају и не нападају.²⁴

У извештају штаба свих четничких одреда у Нишу Пов. Ч. бр. 1606 од 8. јула 1942. наводи се да је једна бугарска чета за време акције на

²¹ ВА, НДА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 2.

²² Исто, стр. 4.

²³ Исто, стр. 6.

²⁴ Исто, стр. 5–6.

терену дошла у село **Џигољ** и блокирала село. Том приликом разоружала је Џигољски четнички одред. Одузето је 137 пушака, 5 пушкомитраљеца, бомбе, пиштољи и сва муниција. Одузето наоружање предато је Немцима који нису дозволили са се оружје врати четницима, јер у њих нису имали поверења.²⁵

СДС Лесковачког округа бр. 2913 од 22. фебруара 1943, јављао је у свом Извештају да су бугарске војне власти ухапсиле Божицара Манића, председника општине **Житорађа** и активног капетана (нераспоређен); Милана Стошића, кмета; Милана Недељковића, земљорадника и Ђорђа Дамњановића, земљорадника и спровеле их у нишки логор. У исто време, извршена су хапшења у Прокупачком и у осталим местима Добричког среза. Приликом интервенције, бугарске војне власти изговарале су се да су хапшење извршили Немци. Немачке војне власти у логору нису дали подробније податке, али су обавестиле Команду Нишке области да су сви ухапшени били у везама са „илегалним организацијама“. Затвореници су уведени у листу талаца.²⁶

Командант СДС Лесковачког округа написао је у свом извештају бр. 3768 од 20. фебруара 1943. следеће: „[Дана] 24. фебруара²⁷ ове године, један бугарски ескадрон коњице дошао је у село **Дешилово** среза Добричког, одмах по доласку скупили су сељаке на збор и тражили учитеља Алексу Младеновића и сељаке Јована Стојиљковића и Алексу Огњеновића, које су по проналаску одмах убили код основне школе, а сељаку Алекси Огњеновићу запали[ли] кућу у вредности 2.000.000 динара.²⁸ Ови људи нису имали никакве везе са комунистима, а зашто су их Бугари побили непознато је“. По одласку из Дешилова, исти ескадрон коњице отишао је у село **Лепажу** и запалио куће следећих сељака: Радисаву Стојановићу, Николи Станковићу и Лепосави Пешић са свим стварима које су се налазиле у кући. Команда Нишке области усмено и писмено је интервенисала код немачких и бугарских војних власти, а хитну истрагу о овом злочину

²⁵ Исто, стр. 6.

Приликом акције коју су Бугари предузели на Јастрепцу од 15. до 23. јуна 1942. разоружан је и четнички одред Косте Миљковића Џигољског у јачини од 150 људи, који је чувао безбедност у општини Петровац. *Зборник I/3*, Београд 1953, 515.

²⁶ ВА, НДА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр 16–17.

²⁷ Овде се ради о очигледној грешци. Извештај је датован 20. фебруара и догађај који се наводи могао је да се деси једино раније. Са друге стране, постоји сумња и да је сам извештај погрешно датован и да је написан после 24. фебруара 1943. године.

²⁸ Жртве Јован Стојиљковић и Алекса Огњановић потврђене су у списку жртава Другог светског рата, док се жртва Алекса Младеновић не налази у списку. АЈ, фонд 179–Савезна комисија за попис жртава рата 1941–1945, фасцикла 335, редни број пописног круга 16, редни број описнице 4 (даље: АЈ, ЖР, 179, 335–16–4), АЈ, ЖР, 179, 335–16–9.

наредиле су и немачке војне власти, пошто је органима Недићеве владе било онемогућно да воде истрагу.²⁹

Јабланички срез (Лебане)

Према извештају СДПС у Лебану, Пов. бр. 495 од 10. септембра 1942, два бугарска војника у селу **Шумане** опљачкали су Живана Цветковића узевши му 4.000 динара. Такође, овом приликом су бугарски војници тукли и злостављали његову жену тражећи од ње да каже где држе пушку. Команда Нишке области интервенисала је код немачких и бугарских војних власти.³⁰

Командант СДС Лесковачког округа шифрованим извештајем Пов. бр. 534 од 19. марта 1943. обавештавао је да су у селима **Горњи Гајтан** и **Доњи Гајтан** Бугари запалили „95% кућа, од којих 30% до темеља, 40% само споредне зграде и 20% само куће“. У још неким селима око Гајтана запалили су куће само партизанима. Пронађено је и пет сељака који су убијени од стране Бугара. Одведени стражар са посаде Леце је пронађен, а пронађен је и митраљез који су партизани узели од посаде у Лецу. Узрок овакве одмазде Бугара био је тај што су партизани упали у Леце и код рудника одвели и разоружали 35 стражара СДС, па су 34 вратили без оружја и одела, а једног су задржали. После ове партизанске акције, Бугари су се дали у потеру за њима, али недалеко од рудника претрпели су губитке: погинула три официра и око 50 војника. Бугарска акција паљења кућа и убијања становника околних села престала је 20. марта 1943. године. У логор је спроведено из Јабланице 1.200 лица, а из околине Прокупља 124 лица је ухапшено и спроведено за Прокупље. На интервенцију Команде Нишке области, немачке и бугарске војне власти пристале су да спроведено људство које се налазило у нишком логору транспортују у Немачку на рад, што је извршено након неколико дана. Поводом 124 ухапшених у Прокупљу реаговала је такође поменута обласна команда. Официр команде капетан Мартиновић послат је у Прокупље да лично разговара са начелником штаба бугарског корпуса. На крају је „уредио“ да се ухапшена лица пошаљу у Ниш, а одатле у Немачку на рад. Тако су похапшена лица спашена „одмазде“.³¹

Косанички срез (Куршумлија)

Окружни начелник Нишког округа у свом Извештају, Пов. бр. 964 од 28. маја 1942, писао је да су бугарске војне власти у **Куршумлији** завеле праксу да се нико од грађанских лица не може попети у воз без објаве на којој је стављена бугарска клаузула да може путовати. Поред тога, Бугари су вршили легитимисања свих лица која дођу у Куршумлију. Такође су 30. априла упали у срески затвор у Куршумлији и одатле одвели три партизана

²⁹ ВА, НдА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 18.

³⁰ Исто, стр. 12.

³¹ Исто, стр. 19. Видети: *Зборник I/21*, 380–384, 420–421; Х. Ракић, *н. д.*, 94–95; Ж. Стојковић, Х. Ракић, Н. Илић, *н. д.*, 134–135.

које су четници ухватили. Ухваћени партизани су након истраге од стране Бугара спроведени за Прокупље где су предати немачким властима. Локалне српске власти биле су огорчене на Бугаре, односно на бугарског команданта места Јевстатијева који је код средњих власти издејствовао објаву за Београд за Јелену Митић, супругу партизана Душана Митића кога су четници стрељали. Осим тога, бугарске власти у Куршумлији наредиле су да се извесни грађани јављају свакодневно њиховој команди и забраниле им одлазак из Куршумлије, а и поред тога, бугарске власти су у овој варошици поново успоставиле корзо, које су Недићеве власти забраниле. Након интервенције Команде Нишке области СДС код бугарских и немачких војних власти, бугарске јединице у Куршумлији нису се више мешале у испитивање исправности објава путника, а повремено легитимисање вршиле су и даље.³²

Према извештају команде СДС Лесковачког округа бр. 2841 од 23. фебруара 1943, бугарска војска приликом акције на терену претресла је село **Власово**, тражећи од сељака прикирвено оружје. Војници, који су били у „напитом стању“, ухапсили су сељаке Драгомира Бараца, Драгутина Бабића, Тодора Бабића и Раденка Бабића код којих су нашли скривено оружје. Мучили су похапшене на разне начине, па су их повели са собом ка Куршумлији. Успуст су сељаци такође мучени и негде на један километар од Куршумлије стрељани су и ту закопани.³³ Након интервенције Команде Нишке области СДС код немачких и бугарских власти, да се са „српским живљем“ овако не поступа, начелник штаба бугарског окупационог корпуса обећао је да ће ствар извидити и кривце казнити.³⁴

Одред команде железничке безбедности у Нишу са бр. 188 од 4. априла 1943. извештавао је да је 3. априла 1943. бугарска патрола на железничкој станици у **Куршумлији** напала Душана Николића, стражара-пратиоца воза бр. 5032, који је саобраћао на релацији Ниш–Куршумлија, зато што је забрањивао грађанским лицима улазак у вагон одређен само за стражаре СДС. Гори сценарио био је спречен присуством једног немачког војника, а Бугари су се удаљили псујући му мајку српску и „грдећи“ српске власти.³⁵

Лесковачки срез (Лесковац)

Према извештају граничног одреда СДС у Лесковцу, Пов. бр. 192 од 9. јуна 1942, послата је гранична патрола са граничног одељења бр. 10 из Чукљеника у правцу села Велика Копашница – Слатина у циљу контроле демаркационе линије. Ову патролу сачињавали су: вођа патроле жандарм

³² ВА, НДА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 3–4.

³³ Жртве Драгомир Барац, Тодор Бабић и Раденко Бабић налазе се у списку жртава Другог светског рата, док се жртва Драгутин Бабић не налази у списку. АЈ, ЖР, 179, 521–118–2, 521–118–3, 521–118–4.

³⁴ ВА, НДА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 16.

³⁵ Исто, стр. 20.

Драгомир Анђелковић и пратиоци стражари: Станко Младеновић и Обрад Граорић. У селу **Слатина** патрола је наишла на бугарске војнике, њих око 17, који су одређивали кулучаре за подизање бугарских караула у истом селу. Бугари су по заустављању патроле СДС захтевали да положи оружје. Стражар Граорић је искористио метеж и побегао у Вучје, док су остала двојица разоружана и задржана. На интервенцију Команде Нишке области СДС код бугарског окупационог корпуса, стражари су пуштени, а оружје је враћено.³⁶

Извештај команде СДС Лесковачког округа Пов. бр. 198 од 11. јуна 1942, казује да су 9. јуна 1942. бугарски граничари из одељења бр. 5 под командом Ивана Иванова, који су били у униформи редова, из села Падежа, дошли у село **Слатину** и опколили јужни део села, па су том приликом претресли више кућа, а из села извели сељаке: Прокопа Стевановића, општинског одборника; Петра Николића, одборника; Бранка Пешића, земљорадника; Добривоја Миленковића, сеоског кмета, код којег су нашли једну пушку, и Драгутина Стојановића, једног од најугледнијих људи у селу. Сву петорицу Бугари су стрељали на „Војничком риду“ и ту их закопали.³⁷ Према изјави Бугара, жртве су покушале да беже, па су зато поубијане, а по наређењу поручника Алексијева. Исти ови војници скинули су цреп са куће Трајка Милошевића из **Велике Копашнице** да би покрили своју караулу. Поред овога, забранили су сељацима сечу дрва и од њих су тражили разне услуге и кулук. Немачке војне власти, након интервенције Команде Нишке области, наредиле су хитну истрагу.³⁸

Из извештаја команде СДС Лесковачког округа Пов. бр. 961 од 21. јуна 1942. види се да су четири бугарска војника са једним поднаредником дошли из Тулова у село **Чукљеник** код кмета и од истог захтевали да сваког дана шаље сељаке њима на кулук за подизање карауле на граници. Истом приликом, наишли су на једно гранично одељење СДС и дали савет заступнику командира да их не ометају у сакупљању кулучара, него, напротив, да их у томе потпомажу. Интервенисано је код бугарских војних власти.³⁹

Према извештају командата СДС Лесковачког округа бр. 2452 од 16. фебруара 1943. бугарски војници са граничне карауле „Кључ“ дошли су у село **Тумба** и запалили неколико кућа, амбара и штала, стрељавши при том девет сељака. Након стрељања, забранили су да се побијени сељаци сахране, па су се затим вратили у своју караулу. Разлог за паљење кућа

³⁶ Исто, стр. 4.

³⁷ Жртве Бранко Пешић, Прокоп Стевановић, Добривоје Миленковић, Драгутин Стојановић, док се жртва Петар Николић не налази у списку. АЈ, ЖР, 179, 171–29–4, 171–29–6, 171–29–7, 171–29–8.

³⁸ ВА, НДА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 4–5.

³⁹ Исто, стр. 5.

и стрељање сељака је непознат. Команда Нишке области интервенисала је усмено и писмено, код бугарских и немачких војних власти, а немачке власти замољене су да спроведу истрагу.⁴⁰

Прокупачки срез (Прокупље)

Из извештаја четничког штаба у Житном Потоку, Пов. бр. 103 од 13. маја 1942, види се да је бугарски командант у **Житном Потоку** забранио четницима свако кретање са оружјем. Сваки старешина четничког или добровољачког одреда морао је да се јави команданту бугарске војске у истом месту. Четницима је забрањено кретање у групама. Све оружје требало је да буде на једном месту, а за њега је био одговоран четнички војвода. Све акције које је требало да предузму четници морале су претходно бити одобрене од стране Бугара. Наредбу је издао капетан Годев. Поводом овог поступка, интервенисано је код немачких војних власти како би се омогућио рад четника на гоњењу комуниста.⁴¹

У извештају команде СДС Лесковачког округа Бр. 1001 од 26. јануара 1943. помиње се да је бугарска јединица на терену села **Раљица** блокирала село, а потом отворила пушчану и митраљеску ватру; сељаци, уплашени, кренули су да се склањају у своје куће. Потом су Бугари купили неколико сељака и стрељали њих пет. Свој поступак оправдали су тако што су објаснили да су лица која су стрељали покушала да побегну. Команда Нишке области интервенисала је писмено код бугарских и немачких војних власти, предочивши последице оваковог деловања бугарских војника.⁴²

Извештај команданта СДС Лесковачког округа бр. 2774 од 20. фебруара 1943. говорио је да су бугарске војне власти у **Блацу** ухапсиле активног поручника Велимира Димитријевића због тога што је одржавао везе и био сарадник „илегалних организација“. Димитријевић је спроведен у Ниш и предат немачким властима, са осталим официрима и подофицирима он је „притворен и транспортован“.⁴³

Према извештају команде СДС Лесковачког округа бр. 5423 од 10. априла 1943. Стојан Дачковић из Блага пријавио је командиру Пољске станице у Благу да је 4. априла 1943. случајно прошао кроз забран Вукадина Јочића из **Блага** и у једној рупи видео три људска леша и препознао Милоша Вучинића (стар око 40 година), Добривоја Вучинића (око 40

⁴⁰ Исто, стр. 17.

У Извештају Окружног начелства из Лесковца од 28. фебруара 1943. шефу СДБ о ситуацији у округу и дејствима партизанских јединица стоји да су Бугари извршили хапшења у Прокупљу и Куршумлији, вероватно у вези са деловањем четника и да су фебруара стрељали 18 лица, укључујући и девет лица из села Тумба. *Зборник I/21*, 383. Упоредити: Д. Кулић, *Бугарска окупација Србије 1941–1944*, 481.

⁴¹ ВА, НДА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 2.

⁴² Исто, стр. 15.

⁴³ Исто, стр. 17.

година) и Радослава Милојевића (око 55 година) – сви из села Шиљомана (Прокупачки срез).⁴⁴ Место где су пронађени лешеве удаљено је 1.500 метара од варошице Блаце. Комисија која је изашла на терен утврдила је да жртве нису ту убијене него су довежене коњским колима и да лешеве још нису били у фази распадања. Поубијани људи две недеље су лежали у бугарском затвору у Блацу. Команда Нишке области интервенисала је, усмено и писмено, код Првог бугарског окупационог корпуса са молбом да се извиди да ли су жртве заиста биле притворене од бугарских војних власти, као и да се испита ко их је извео из затвора и убио.⁴⁵

Однос српских власти према бугарској војсци био је неодређен. Немци су често толерисали понашање и поступање бугарских војника, а српске власти нису имале могућности да интервенишу, сем упућивањем жалби. Бугари су такво стање користили, наступајући самовољно и примењујући насиље према домаћем становништву. Тако су бугарски војници крајем маја 1942. у Грделици (Власотиначки срез) ухапсили трговца воћа, који је имао немачку дозволу за продају. Одузели су му новац, кренули да га туку и покушали да га врбују за сарадника. СДС је могао само да проследи пријаву Крајскомандантури и Штабу бугарске команде.⁴⁶ Један бугарски војник убио је бајонетом капетана прве класе Димитрија Стевановића, команданта Граничног одреда, када је са војницима пошао у помоћ караули у Тумби. Овом догађају присуствовао је и немачки официр, али се опет све завршило без последица по бугарске војнике.⁴⁷

Из датог документа види се да се бугарска окупациона војска понашала надмено, често и врло брутално. Догађаји који се помињу нису једини. Тако је дошло до инцидента у возу који је саобраћао од Ниша према Грделици. На железничкој станици у Брестовцу (Лесковачки срез) бугарски стражар није дозволио путницима да изађу и да пију воду и поред велике врућине. Један омладинац из Националне службе није послушао наредбу, па је изашао да пије воду, на шта га је бугарски војник почео ударати кундаком. У инцидент се умешао и агент полиције Стеван Јаношевић, као и остали омладинци Националне службе који су се налазили у возу. Да би оправдао инцидент, бугарски војник је слагао да су омладинци псовали мајку бугарском краљу. Окружни начелник Сретен Страњаковић је поводом овог инцидента известио Министарство унутрашњих послова – Одељење

⁴⁴ Жртве Милош Вучинић, Добривоје Вучинић и Радослав Милојевић потврђени су у списку жртава Другог светског рата. АЈ, ЖР, 179, 93–38–2, 93–38–3, 98–38–4.

⁴⁵ ВА, НдА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 22.

⁴⁶ ВА, НдА к. 93, ф. 1, д. 22. Ж. Стојковић, Х. Ракић, Н. Илић, *н. д.*, 106.

⁴⁷ ВА, НдА, к. 115, ф. 1. д. 5; Ж. Стојковић, Х. Ракић, Н. Илић, *н. д.*, 106–107.

за државну заштиту и немачку Крајскомандантуру ради интервенције код Првог бугарског окупационог корпуса.⁴⁸

Органи СДС јављали су током ових месеци и о другим злочинима и изгредима Бугара, али ти извештаји нису ушли у коначан опис који је сачинила Команда Нишке области СДС. Тако је Извештај Окружног начелства из Лесковца од 30. новембра 1942. шефу Српске државне безбедности говорио о ситуацији у округу од 15. до 30. новембра 1942. године. Забележено је да су 14. новембра у Лебану (Јабланички срез) непознати бугарски војници убили Чедомира Стојиљковића, припадника СДС, у његовом стану.⁴⁹

Даље, у Извештају Окружног начелства из Лесковца од 1. децембра 1942. који је упућен шефу Српске државне безбедности (СДБ) стоји да је у Косаничком срезу владала „јака затегнутост“ због акције Бугара против четника Драже Михаиловића: „Наступила су била масовна хапшења, како грађанства, тако и сеоског становништва; нису били поштеђени ни чиновници, међу којима и сам срески начелник. Народ је у Куршумлији био напустио своје домове, због бојазни од евентуалних репресалија“. Међутим, прилике су се убрзо поправиле и затегнутост је попустила. Претпоставља се да је акција Бугара предузета вероватно по достави локалног становништва које је било блиско Недићевој влади. Бугарске војне власти ухапшена лица махом су пустила на слободу. Због ове ситуације, начелник Лесковачког округа Никола Димитријевић обишао је Косанички срез, као и Прокупачки, Добрички и Јабланички срез које је сматрао за „најугроженије“.⁵⁰

Константне акције партизана (упади, пребацивања, пропаганда, напади) проузроковале су да СДС предузме чишћење терена Лесковачког округа. Пошто је акција била неуспешна, како је јављено у Извештају Окружног начелства из Лесковца од 28. фебруара 1943. шефу СДБ, иницијатива је дата бугарским трупима, под чију команду су стављени и припадници СДС, али ни тада акција није довела до „жељеног циља“, а то је уништење „комунистичких група“. „Дошло се само до узимања таоца, паљења домова сумњивих лица, вршењем одмазде и применом осталих строгих мера у случајевима упада партизана, што је све погодило врло мало или нимало оне који су узрочници ових недела“. Исти Извештај је говорио о томе да су бугарске војне власти вршиле хапшења у Прокупљу и Куршумлији, претпостављало се у вези са деловањем четника Драже Михаиловића. Бугари су током фебруара на терену стрељали 18 лица, укључујући и

⁴⁸ ВА, НДА, к. 93, ф. 2, д. 11; Ж. Стојковић, Х. Ракић, Н. Илић, *н. д.*, 85–86.

⁴⁹ ВА, НДА, к. 115, ф. 3, д. 22; ВА, НДА, к. 115, ф. 3, д. 35; *Зборник I/21*, 344,

⁵⁰ *Исто*, 341–342.

девет лица која су стрељана приликом упада бугарских војника са карауле „Кључ“ у село Тумбу (Лесковачки срез).⁵¹

Чести су били и неспоразуми и инциденти између СДС и бугарских војника. Један од многобројних изгреда у овом периоду, које наводе органи Недићеве владе, десио се априла 1943. године. Команда Нишке области СДС јављала је Команди СДС да је мајор СДС Велимир Поповић, командант СДС Нишког округа, за време акције у Лесковачком округу прикупио неколико сељака из села Власово, Богојевац и Магаш (Јабланички срез) како би помогли стражарима у ношењу муниције и оружја. Међутим, Бугари су од СДС захтевали да се ови људи предају њима, мислећи да су ухапшени. Лица су им предата, а Бугари су их отерали у лесковачки затвор. Команда СДС је интервенисала код надлежних бугарских и немачких власти да се ови људи пусте на слободу, а у документу остаје недоречено када се то десило.⁵²

Извори и литература

Архивска грађа:

Архив Југославије:

Фонд 110 – Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача.

Фонд 179 – Савезна комисија за попис жртава рата 1941–1945.

Архив Србије:

Фонд Безбедносно информативна агенција.

Војни архив:

Недићева архива.

Објављени извори:

Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom I, knjiga 1, Београд 1949.

Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа том I, књига 3, Београд 1953.

Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, том I, књига 21, Београд 1965.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knjiga 1, Београд 1973.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knjiga 1, Београд 1976.

Литература:

Борковић Милан, *Контрареволуција у Србији. Квинслишка управа 1941–1944. Књ. 1*, Београд 1979.

⁵¹ *Зборник I/21*, 380–383. Видети: ВА, НДА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 17.

⁵² ВА, НДА, к. 24А, ф. 5, д. 103.

Димитријевић Бојан, *Војска Недићеве Србије. Оружане снаге српске владе 1941–1945*, Београд 2011.

Кулић Димитрије, *Бугарска окупација Србије 1941–1944. I*. Београд 1992.

Кулић Димитрије, *Бугарска окупација Србије 1941–1944. Злочини геноцида Првог бугарског окупационог корпуса у Србији. Том други*. Београд, 1993.

Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Knjiga druga. Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941–1945*, Beograd 1988.

Ракић Хранислав, *Терор и злочини окупатора и домаћих издајника у Лесковачком и Врањском крају 1941–1944*, Лесковац 1986.

Стамболија Небојша, „Команда Српске државне страже Округа лесковачког“, *Лесковачки зборник*, LIII, Лесковац, 2013.

Стојковић Живан, Ракић Хранислав, Илић Никола, *Окупација у Лесковачком крају 1941–1944*, Лесковац 1994.

Summary

Boris Tomanić

EXCESSES AND CRIMES OF BULGARIAN OCUPATOR AGAINST THE NEDIĆ'S GOVERNMENT LOCAL AUTHORITIES IN THE COUNTY OF LESKOVAC BETWEEN 1942 AND 1943

Bulgarian crimes in Yugoslavia lasted throughout the occupation, and become even more emphasized in the County of Leskovac following the arrival Bulgarian troops in the area at the beginning of 1942. The occupation of Serbia was followed by the establishment and the development of domestic collaborative apparatus. The stance of new Serbian government towards the Bulgarian troops was undetermined. Germans have often tolerated the behavior and actions of Bulgarian soldiers, and Serbian government had no means to intervene, save for making complaints. Bulgarians benefited from such situation, acted self-willed and carried out violence on domestic population. The district authorities of cities of Leskovac and Niš, SDS, as well as other institutions and armed units have often informed on Bulgarian crimes such as robbery, arresting, beating, but also on the incidents between the Bulgarian army and SDS. In the 'Извод из књиге евиденције о изгредима Бугара и учињеним интервенцијама у времену од 1. марта 1942. до 1. маја 1943.', not enough attention is paid to crimes such as murders, arson and setting fires on entire villages, etc. The exceptions are murders in Raljica (January 1943), Dešilovo (February 1943), Vlasovo (February 1943), Tumba (February 1943) and Blac (April 1943) and arsons and murders in the villages of Gornji and Donji Gajtan (March 1943). Likewise, the authorities of Nedić's government have also informed on

Bulgarian actions against the partisans, although the crimes committed in the course of the advancement of Bulgarian forces were not treated as such. This was due to the fact that the partisans were treated as illegal formation, and the fact that military units of Nedić's government have often collaborated with the Bulgarians against the partisans.

Translated by: Ognjen Mladenović